

УДК 929(477)''1920-1930''030

Світлана Ляшко,провід. наук. співроб. Інституту біографічних досліджень НБУВ,
канд. іст. наук**З ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІЧНОЇ ДОВІДКОВОЇ СПРАВИ:
БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКОВІ І ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ 1920–1930-х рр.,
ЯКІ НЕ ПОБАЧИЛИ СВІТУ**

У статті йдеться про невідомі або маловідомі біографічні довідкові і довідкові видання 1920–1930-х рр. в Україні, які поки ще не увійшли до історико-біографічного контексту і потребують додаткового вивчення. Дослідження побудовано переважно на джерелах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Звернуто увагу на спільноту українських вчених, причетних до розвитку біографічної справи на рівні підготовки, задуму, реалізації. Акцентовано на довідниках, які заслуговують на інтеграцію їхнього методичного та джерельного матеріалу до сучасного Національного українського біографічного архіву.

Ключові слова: біографічні довідкові видання.

Аналіз особливостей розвитку української біографічної довідкової справи містить знання про історичну ситуацію, особливості формування системи знань про довідкову біографістику та її антропологічну складову – творців і генераторів біографічної довідкової справи. Окреме явище, дуже важливе в дослідженні історії біографічної довідкової справи 1920–1930-х років, складає спільнота українських вчених – відомих і маловідомих, які віддавали свої знання та сили справі, але імена яких з різних причин тривалий час замовчувалися, а видання, над якими вони працювали, не побачили світу. Біографічна довідкова діяльність цього періоду є важливою складовою нашої історії культури та науки.

Матеріали, що зберігаються в українських архівах, є цінним джерелом для вивчення різних аспектів довідкової біографістики. Однією з суттєвих проблем для науковців, які працювали в цьому науковому напрямі, залишалися відсутність можливості повноцінно використовувати національну джерельну базу та наявність в історичній науці тоталітарних ідеологічних бар'єрів в оприлюдненні результатів досліджень. Обраний нами період не є виключенням.

Сучасним дослідникам через зазначені причини залишилися проблеми реструктуризації комплексів документів установ, особових фондів тощо під час архівного будівництва в Україні в 1917–1921 роках, відсутності повноцінних описів фондів українських архівів та недосконалої державної політики щодо публікації документів, що зберігаються в архівосховищах. Так, особові фонди осіб, причетних до різних аспектів біографіки і біографістики розпорознені по різних архівах України і Російської Федерації. Різні частини архіву О. П. Новицького зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, ЦДАМЛ України, Науковому архіві ІА НАН України, ЦДІАУК; Ф. Л. Ернста – в Інституті рукопису НБУВ, ІМФЕ, архівах СБУ; М. А. Плевако – в Інституті рукопису НБУВ, ЦДАМЛ України тощо. Велика кількість офіційних матеріалів наукових установ, перш за все УАН – ВУАН та їхніх установ і структурних підрозділів зберігаються в ЦДАВО України. Якщо брати до уваги й інші інституції, в яких вчені працювали, то коло архівних установ значно збільшиться. На цьому тлі найпотужнішими є особові фонди Інституту рукопису НБУВ. До цього архівосховища потрапили матеріали, що склали творчу лабораторію вчених – чернетки праць, науково-допоміжні матеріали, листування тощо. Своє дослідження ми побудували переважно на матеріалах Інституту рукопису НБУВ.

У 1920–1930-ті рр. біографічна довідкова справа в Україні стала важливим складником національної науки. Показовою є діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, що працювала у структурі УАН – ВУАН (1918–1933). У 1930–1934 рр. під керівництвом наркома освіти УСРР М. О. Скрипника в Харкові здійснювалася підготовка 40-томної «Української радянської енциклопедії» (УРЕ). Цим двом виданням ми присвятили кілька праць [46; 21, с. 16–52]. За своєю сутністю, це був новий за змістом і тематикою напрям науково-теоретичної та практичної діяльності, пов'язаний з розкриттям величезного потенціалу українського народу, в тому числі і через біографічну довідкову роботу. Подальше вивчення архіву Біографічної комісії, архіву УАН – ВУАН дозволили виявити деякі нові матеріали щодо діяльності інших науковців з підготовки поки що маловідомих або невідомих біографічних довідкових видань і поширити коло осіб, причетних у їх підготовці. Для більш повної характеристики того часу ми включили до переліку вже відомий за публікаціями «Словник українських письменників» М. А. Плевако.

Для більшого розуміння тенденцій і напрямів поширення біографічної довідкової роботи ми обрали Київ і Харків (провідні на той час науково-

культурні центри України) та довідкові видання, підготовка яких була санкціонована союзними державними структурами.

В 1918 р. про намір щодо підготовки і видання «Словника українських письменників» оголосило видавництво «Час» на сторінках журналу «Книгар»¹. Кооперативне видавниче товариство «Час» (1908–1920) було одним із найпотужніших, найбільших і найактивніших центрів українського книговидання та мало своїм призначенням видання, розповсюдження та пропаганду освітніх, наукових й інших знань серед широких верств населення України. У доробку «Часу» були книги українського і зарубіжного красномовства: історичні повісті, романи, оповідання; мемуари, біографії видатних українських діячів культури й політики; наукова література; шкільні підручники; дитячі книжки; агітаційні брошури; аркушева продукція (листівки, портрети); календарі та власна періодика. У серпневому номері журналу за 1918 р. товариство «Час» поширило коротку інформацію про «намір уложити й видати, по можливості швидше, повний «Словник українських письменників» та анкету щодо збору біографічного матеріалу до «Словника» [16]. В преамбулі зазначалася мета анкетування: «Бажаючи дати читачам як найдокладніші відомості про життя й працю наших письменників (від Ів. Котляревського до останніх днів) прохаємо... дати відповіді на запитання». Запитання під номерами 4–7 торкалися лише літературної творчості. Дев'ятий пункт було сформульовано наступним чином: «Ваші політичні переконання й участь в громадському житті під час 1-ої та після 2-ої революцій (по бажанню)?».

19 червня 1919 р. на одному з засідань Біографічної комісії було вирішено звернутися до т-ва «Час» з проханням передати до Комісії зібрані матеріали [8, ф. X, спр. 5168]. Після закриття видавництва цей напрям діяльності припинився, а частина зібраного матеріалу потрапила до Біографічної комісії. В Інституті рукопису НБУВ у фонді Біографічній комісії зберігаються декілька десятків заповнених анкет т-ва «Час», датованих 1918 роком, зокрема анкета, заповнена на той час редактором відділу історичних діячів від пол. XVIII ст. до нашого часу П. Я. Стебницьким [8, ф. X, спр. 6424], керівником Комісії у 1923–1933 рр. М. М. Могилянським [8, ф. X, спр. 5807] та ін.

¹ Критико-бібліографічний місячник «Книгарь» виходив у видавництві «Час» у 1917–1920 роках.

Наступний за часом словник має авторську назву: «Словник українських діячів музичного мистецтва». Складено Кривусівим та Козицьким»² [8, ф. X, спр. 4849]. Його автори – професійні музиканти із вищою освітою. П. О. Козицький³ закінчив Київську консерваторію по класу композиції у Б. Л. Яворського, та клас гармонії і інструментовки у Р. М. Глієра (1920). В. І. Кривусів⁴ після закінчення історико-філологічного факультету Петербурзького та Київського університетів, закінчив музично-драматичну школу М. В. Лисенка (клас теорії та композиції; 1910).

² На внутрішній сторінці обкладинки є дві позначки у вигляді штампа. Перша – «Б. УАН» та «№ 4849». Друга – запис зроблений олівцем на останній сторінці машинопису: «15.06.1936 і підпис «Е. Етингер». Очевидно, в першому випадку мова йдеться про номер, який документ отримав в бібліотеці УАН. Друга може означати час її опрацювання і оформлення в архіві.

³ *Козицький Пилип Омелянович* (1893–1960) – композитор, педагог, музикознавець громадський діяч. «Син священика. Народився 11 жовтня 1893 в с. Летичевці, Липовецького пов. на Київщині [тепер в складі м. Монастирища Черкаської обл.]. Музичну освіту одержує в Київській консерваторії у пр. Глера. 1914–15 р. був диригентом хора Київської Духовної Академії, а з 1917 є вчителем співів в українській гімназії у Києві. Протягом 1918 р. працював як музичний рецензент в «Відродженні» та «Трибуні». З весни 1919 заняв кафедру по історії і української народної пісні при Київському Вищому Музичному Інституті ім. М. Лисенка. Читав лекції по цьому ж предмету на Житомирських регенських курсах (1918), а теж на курсах по дошкільній освіті при Нарком просві (1919). Із друкованих праць має: *Sjnnenir d' enfance* – сюїта для фортопіяну (вид. Юргенсона) і статті: «Новий твір К. Стеценка (музика до православної панахида) і його значення, яко культурно-музичного явища» («Слово», Ч. 30, 1918 р.), («К. Г. Стеценко. Критико-біографічний нарис»), («Відродження», Ч. 59, 1919 р.). [8, ф. X, спр. 4849, с. 104–105].

⁴ *Кривусів (Борецький) Віктор Іванович* (19.04.(12.05.) 1884 на Полтавщині – бл. 1932) – композитор, диригент, музикознавець. «Син священика. Загальну освіту здобув у Полтавській гімназії й на історико-філологічному факультеті Петербурзького та Київського університетів, а музичну – з початку самостійно, а потім в музично-драматичній школі М. В. Лисенка (клас теорії та композиції; 1910). Працював в Полтавських, Петербурзьких, Київських хорах і співочих гуртках як диригент, акомпаніатор. З 1918 – в театральній-музичній справі. Останні роки працював над матеріалами по історії української музики і музичної етнографії, співпрацював в журналі «Сяво», присвяченому питанням українського мистецтва (1913–1914 р.). Друковані музичні твори має «Весняна ніч» сл. Н. Кибальчича для

Визначити час задуму і створення словника складно. У особовому фонді П. О. Козицького, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ [8, ф. 39, спр. 42039–42098; 41, с. 235–241], відсутні документи, що пролили б світло на обставини укладання словника. Умовну дату його створення можливо визначити за кінцевими датами отримання авторами посад в радянських музичних і адміністративних структурах, та відомостях, що містяться в біографічних довідках про сучасників. Очевидно, це початок 20-х рр. XX ст.⁵

Робота над словником, на наш погляд, могла здійснюватися у київський період діяльності П. Козицького, коли він працював викладачем у Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка (1918–1924), але до часу організації Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича (1921). В біографічній довідці П. О. Козицького відсутні відомості щодо його участі як одного з фундаторів у створенні Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича. Відомості щодо М. Д. Леонтовича, Я. С. Степового, О. І. Роздольського, Д. М. Ревуцького та багатьох інших українських музичних діячів завершуються 1919 р.

В словнику вміщено близько 200 біографічних довідок, приблизно по одній на сторінку (розмір сторінки – 11 x 17 см). Якщо довідка велика, то текст розподілено на необхідну кількість сторінок, але не більше трьох. Текст розміщено на правій сторінці, ліва – чиста. До словника увійшли особи від XVII століття і до середини 20-х років XX століття.

Задум розкрити величезний потенціал українського музичного мистецтва через словник музичних діячів збігся в часі з вибороною незалежністю. Головне місце в поширенні української культури відведено представникам української музичної культури. До словника також увійшли

1 гол. (1918 р.). Із ненадрукованих має: «Народня слава, слова Куліша для чоловічого хору (1910 р.), «До праці» і «Пій кубок життя» – сл. Грінченка для мішаного хору (1918 р.). Крім того – музику до театральних п'єс і декілька церковних композицій. З 1918 р. служив у Музичному відділі Головного Управління Мистецтва та Національної культури. Раніш виступав jako лектор на дірігенських курсах по ріжних містах. Склав популярну брошуру «Батько української музики М. Лисенко» (1919)» [8, ф. X, спр. 4849, с. 127].

⁵ Біографічні довідки П. О. Козицького (1893–1960), написані для різних видань після 40-х років XX ст. мають розбіжності в частині описаних біографічних фактів. Про родину Кривусьових дані обмежені [50].

особи, що народилися в Україні, але освітою і діяльністю пов'язали з іншими країнами.

Під визначенням «діячі музичного мистецтва» у назві словника автори об'єднали композиторів (від славетних, визначних до повітових); музичних етнографів, фольклористів, збирачів музичного етнографічного матеріалу, авторів хорових збірок українських пісень, викладачів, музичних педагогів, пропагандистів української музики; організаторів або засновників хорів, музичних закладів, регентів академічних хорів, хористів, хорових виконавців, диригентів; кобзарів; інструментальних виконавців; музичних письменників (критиків). Маємо припущення, що автори виходили з того, що музика є особливим видом творчої діяльності, ремеслом, професією. Але до цього переліку в мінімальній кількості увійшли особи, які своєю діяльністю уособлювали конкретизацію змісту (опера, балет, вокал тощо), тобто виконавці.

Дефініція як така та дати життя (або одна з них) в багатьох випадках відсутні. В біографічній частині вказано походження особи. Більшість тих, що увійшли до словника, походять з родин священиків. Бібліографічна частина як така відсутня, але в тексті є розпис головних музичних творів, репертуарів, ролей, їх аналіз або оцінка; для теоретиків (науковців) – друковані методичні, наукові, просвітницькі праці тощо. Оцінюється оригінальність музичних творів, гармонійність мелодій. У тексті також відмічається ставлення композитора, актора, виконавця тощо до української музики, народної пісні; напрями творчості (церковна, народна музика тощо), місцезнаходження музичних творів, рукописів. Характеристики музичних діячів досить точні, яркі, короткі.

Як приклад, наведемо дві біографічні довідки із «Словника українських діячів музичного мистецтва».

Аркас Микола. «Не бувши ні вченим, ні фаховим музиком, М. Аркас все своє життя приймав жваву участь у культурній праці на користь України, склав популярну історію України і написав оперу «Катерина» на сюжет із Шевченкової поеми. Твір сей виявляє ознаки дилетантизму, але все ж таки робить враження ясним національним кольоритом і силою почуття в де-яких ментах, особливо в П-й дії (сцена признання) і в Ш-й (коліскова пісня). Опера написана доступно для співців і являється досить улюбленою в українському репертуарі» [8, с. 2].

Сокальський Петро Петрович. «Народився в 1832 р. в Харкові, вмер 30 березня 1887 року. Вищу освіту дістав в Харківському університеті, музичну – в Америці, деякий час був вчителем в гімназії в Катеринославі, але потім

кидає педагогічну працю і віддається науці та музиці: складає рецензії, статті до різних часописів («Московские ведомости», «С.П.Б. ведомости», «Голос», «Одесские вести», «Русская мысль»). 1863 році Сокальський засновує в Одесі «Филармоническое общество» і керує його концертами. Сокальський склав три опери («Мазепа», «Майская ночь», «Осада Дубно» – останню на українські тексти), декілька оркестрових творів («На лугах», «Мари»), а також багато романсів, фортеп'янових п'єс. Йому ж належить збірник українських пісень. Як композитор, Сокальський багато студіював українську пісню. Своїми науковими працями Сокальський дав українській музичній науці дуже цінний подарунок. Ним написано багато музичних рецензій, статтів. «Русская народная музыка, великорусская и мало русская в ея строении мелодическом и ритмическом» (Харков, 1888) з боку наукової ґрунтованості, методології, оригінальності – це є класична праця.» [8, с. 80].

З ім'ям Ф. Л. Ернста, принаймі в науковій літературі, спогадах та інших джерелах, пов'язана ініціатива або безпосередня участь в підготовці кількості біографічних словників діячів української культури.

В УАН – ВУАН Ф. Л. Ернст – один з провідних співробітників Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України (1918–1933). З 2 березня 1919 р. [13, с. 435] по 1932 рік він був редактором відділу мистецтв, брав участь у створенні нормативно-розпорядчих документів, що визначали основні напрями діяльності комісії. За його участю були підготовлені списки джерел для відбору імен [8, ф. X, спр. 5137–5138], здійснювався контроль за відбором імен і складанням карток, складалися попередні списки діячів мистецтв (словники) [8, ф. X, спр. 6079], писалися біографічні замітки [46, с. 252–254].

С. І. Білокінь в статті «Федір Ернст: невідома автобіографія 1930-х рр.» [3] наводить дані кількості карток діячів українського мистецтва, які нарахував Ф. Ернст у 1932 р. як результат його діяльності в Біографічній комісії [3, с. 180]. Картки, про котрі йдеться, зберігаються в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН України [9, ф. 13–1, арк. 19]. В автобіографії про цей період і аспект діяльності Ф. Ернст констатує: «в лютому чи березні місяці 1919 р. мене обрали на посаду редактора відділу мистецтв Комісії по складанню біографічного словника діячів України при ВУАН, відколи я й почав працювати над складанням словника українських художників (працюю в цій царині вже майже 12 років і зібрав величезний науковий матеріал – понад 4000 імен)» [3, с. 186].

Під час практичної роботи виникали питання, які не знаходили віддзеркалення в інструкціях та інших методичних документах, вироблених

на початку роботи Комісії. Треба було вирішити справу з діячами археології, нумізматики, сфрагістики, геральдики тощо, як бути з тими, хто діяв в різних галузях, наприклад, меценатами – політичними діячами. Під час виконання обов'язків редактора відділу мистецтв Біографічної комісії Ф. Ернстом була складена доповідна записка зі структурою матеріалів свого відділу, в якій він поділив всіх діячів мистецтва на групи. В окрему групу були виокремлені меценати. Про цей аспект праці Ф. Ернста в комісії з посиланням на відповідні документи [9, ф. 13–5, арк. 6, 7, 11 зв.] С. І. Білокінь ⁶ пише в Передмові до першого номеру збірника «Український музей» (1927). Такі документи свідчать про пошуки щодо удосконалення структури майбутнього Українського біографічного словника з боку талановитого науковця і митця. Діяльність Біографічної комісії була припинена в лютому 1934 р. Задум створення першого національного біографічного словника, на жаль, не знайшов розвитку.

Найменш відома роль Ф. Л. Ернста над опрацюванням такого довідкового видання як «Словник довідника українських музейників. Меценати України». В додатках до першого номеру збірника «Український музей» (1927) уміщено документ «Словник довідника українських музейників. Меценати України» [54, с. 20–23] (закінчується літерою X), складений Ф. Л. Ернстом і який зберігається в його паперах в ІМФЕ ім. Рильського НАН України [9, ф. 13–5, арк. 1–3].

В назві «Словник довідника українських музейників. Меценати України» є пряма вказівка, що цей документ є словником до довідника з вказаною назвою. До словника занесено 220 імен. Кожна позиція складається із прізвища, ім'я та ім'я по батькові, дат життя і короткої анотації, що складається із посади, або роду занять, або дефініції, або напряму колекціонування тощо ⁷. Представлений документ не датований. В установчих документах Біографічної комісії, добре відомих Ф. Л. Ернсту, визначені хронологічні рамки видання – «зібрати біографічні дані про тих діячів, які померли в біжучому році», тобто до того моменту «як Словник

⁶ Доктор історичних наук С. І. Білокінь – автор вступної статті і один з упорядників додатків до репринтного видання збірника «Український музей». Він є також одним з провідних дослідників багатобічної творчої діяльності, спадщини, життєпису Ф. Л. Ернста. Дослідник вивчав також діяльність Ф. Л. Ернста в Постійній комісії для складання Біографічного словника діячів України.

⁷ Не всі особи мають повні біографічні данні.

почнуть друкувати» [46, с. 42]. До списку внесені також особи, які на час діяльності Біографічної комісії були живими й активно працювали у своїх галузях знань і діяльності, зокрема Борис Кас'янович Жук (1878–1960), В. З. Завітневич (1853–1927), Г. І. Квятковський (пом. 1932), В. Г. Кричевський (1872–1952), В. С. Кульженко (1865–1934), Т. Кундеревич (1854–1932), М. О. Макаренко (1877–1938), К. М. Мельник-Антонович (1867–1942) та ін. Прізвище останньої із перелічених, співробітниці Біографічної комісії, ставить під сумнів призначення цього списку як робочого документу Біографічної комісії, а свідчать про його самостійне призначення.

За своєю тематикою і спрямованістю словник міг мати відношення до інших наукових і суспільних уподобань науковця у ВУАН або до інших тогочасних довідкових біографічних ініціатив. З музейною діяльністю і музейними установами Ф. Л. Ернста пов'язував власний науковий і практичний інтерес. У 1919–1925 рр. він завідував бібліотекою і музеєм при кол. УДАМ⁸, був членом комісії з організації Лаврського музею культур, Київської картинної галереї (нині Музей російського мистецтва), Музею мистецтв ВУАН (нині Музей мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенків), завідував відділом Всеукраїнського історичного музею імені Шевченка, був дійсним членом Софійської комісії (керівник – академік О. П. Новицький) [2]. Ф. Л. Ернст співпрацював та товаришував з багатьма провідними діячами культури, серед яких були відомі музейні діячі часу.

У 1922 р. в ВУАН почала працювати Секція мистецтв. Наступного року у складі Секції було створено Комісію з термінологічних словників з мистецтва. У 1924 р. Секцію разом з трьома іншими комісіями було передано до складу ВУАК, керівником якої, а також і секції, був академік О. П. Новицький. З 1922 р. Ф. Л. Ернст працював науковим співробітником Секції, а потім – став дійсним членом Комісії (1926–1930). Обидва науковця відомі як знані фахівці з історії архітектури України [4, с. 40–41; 7]. На початку 30-х років вони приступили до реалізації задуму і очолили підготовку одного з довідкових видань з історії української архітектури – **«Енциклопедії української архітектури»**. У Пояснювальній записці до перспективного п'ятирічного плану другого, соціально-економічного відділу ВУАН (жовтень 1930 р.) йдеться про енциклопедію української архітектури, над якою «в марко-ленінському освітленні» працює Кабінет українського мистецтва [14, с. 131]. У виданні «Історія Академії наук України. 1918–1993»

⁸ УДАМ – Українська державна академія мистецтв.

цей факт викладено як видання на кафедрі українського мистецтва «Тлумачного словника української архітектури О. П. Новицького» [12, с. 31].

В Інституті рукопису НБУВ у фонді О. П. Новицького зберігаються вісім біографічних довідок про українських архітекторів, написаних і завірених підписом Ф. Л. Ернста (Оксамитов (Аксамитов) Дмитро Васильович, Авдій, Аггєнко Олександр Наумович, Авдеєв Олексій Олександрович, Авдеєв Павло Михайлович, Аліауді Каміл Людвігович, Альошин Павло Федотович, Амвросимов Михайло) [8, ф. 279, № 1256]. Довідки мають завершений характер, побудовані за зразками біографічних видань того часу. Написані близько 1930–1932 років. Про це свідчать окремі фрази, які могли з'явитися в часи критики й обов'язкової оцінки діяльності осіб з позицій «класового підходу»: «архітект ... доби капіталізму», «Будови прислужились виключно для панівної класи». Серед джерел згадується бібліотека Ленінградського ВХУТЕМАСу⁹.

Як приклад, наведемо одну з довідок, підготовлених Ф. Л. Ернстом [8, ф. 279, № 1256, арк. 4].

«Аггєнко (Аггєєнко) Олександр Наумович – архітект доби капіталізму, род. 1853 р. Фахову освіту здобув з 1873 до 1876 р. у кол. Ленінград. Будівельній школі, звідки поступив на службу до Технічного Будівельного Комітету (до 1879 р.). Пізніше працював як архітект в Міністерстві Рязьсько-Вяземської залізниці (1879 р.). й губ. Правильн у Тамбові (1880–1881), Таврії (1882–88) й нарешті у Мелітополі (міський архітект у 1888–1889), після чого покинув службу (1890). Будував багато, особливо церков – так в Таврії ним побудовано в кол. Бердянському повіті 6 церков, в Мелітопольському – 4, Феодосійському – 1 та у інших повітах – 2. З інших будівель найбільш видатна – замок генерала Попова в його кол. Маєтку Васильєво, Мелітопольського повіту в Таврії. Отже, мало не всі Будови Аггєєнка (в'язниці, церкви, палаці поміщиків) прислужились виключно для панівної класи.

Н. П. Собко. Слов. Рус. Худ. Т. 1, в. 1, СПб 1893, стр. 35; Г. В. Барановський. Юбилейный сборник. Институт Гражд. Инжен. 1842–92. СПб, 1892, С. 1–2».

«Словник Шевченкових знайомих» було задумано підготувати і видати під керівництвом Інституту Тараса Шевченка (ІТШ)¹⁰ в 1930 році. Поряд із текстологічними проблемами (суцільного і наскрізного перегляду

⁹ ВХУТЕМАС (*Вищі художньо-технічні майстерні*) – навчальний заклад у Москві, створений 1920 р. У 1926 р. було перетворено на ВХУТЕІН.

¹⁰ Інститут Тараса Шевченка було створено в 1926 р. з відомчою приналежністю до Народного Комісаріату Освіти УРСР (Харків) і філією в Києві. Нині Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

всіх існуючих рукописних і друкованих джерел творів Т. Г. Шевченка з метою встановлення автентичного шевченківського тексту та їх видання в академічній «Бібліотеці української класики») постала проблема написання повної вивірної біографії Шевченка. В цьому контексті важливе значення набували характеристика епохи, вивчення літературного оточення. Ці та багато інших питань вирішували відповідні комісії ВУАН, Інститут Тараса Шевченка (Харків), його Київська філія. Саме у ній було розгорнуто вивчення біографії Т. Г. Шевченка. Велике значення надавалося вивченню його зв'язків із письменниками, художниками, оточенням, представниками суспільно-визвольних рухів його часу. В розвиток цієї теми вийшли друком книжки П. Пилиповича «Шевченко і декабристи» (1926), «Шевченко і Плещев» (1929), «Матеріали до теми «Куліш і Шевченко» О. Дорошкевича тощо.

В Київській філії Інституту Тараса Шевченка цією проблемою займалися співробітники Кабінету біографії та літературно-меморіального відділу на чолі з В. В. Міяковським, а згодом М. Новицьким. Їх зусиллями, за допомогою співробітника філії В. Покальчука було створено експозицію Літературно-меморіального музею Шевченка, який відкрився у листопаді 1928 р. [11, с. 178]. Одним з напрямів діяльності став «Словник Шевченкових знайомих». Секретар редколегії цього видання – В. Покальчук. Відомості про обсяг Словника (15 аркушів, 500 імен), термін підготовки (1930) та методичні підходи викладені в листівці, розробленої з цієї нагоди:

До співробітників «Словника Шевченкових знайомих» [8, ф. 279, № 113]

Кабінет біографії Шевченка має видати у двох томах «Словник Шевченкових знайомих». Перший том цього видання на 15 аркушів – 500 імен треба здати до друку цього 1930 року. Головні принципи, що їх треба дотримуватися при складанні «Словника» такі:

1. До «Словника» входять Шевченкові знайомі, особи, про яких він згадує в листуванні, щоденникові, віршовій та прозовій своїй творчості, особи, що про їх знайомство з Шевченком свідчать різні мемуаристи та інші історично-літературні джерела.

2. «Словник» є довідне видання, отже біографії матимуть стислий характер з додатком найголовнішої бібліографії, що стосується кожного Шевченкова знайомого.

3. Біографії мусять мати марксистське висвітлення особи самого [клясового – закреслено] знайомого на тлі клясового оточення й доби.

4. Біографії мусять [з'ясувати – закреслено; зверху зеленими чорнилами слово: висвітлити] насамперед стосунки поміж Шевченком та його знайомими.

5. Усі біографії, залежно від значення діяльності певної особи, розподілятимуться на чотири категорії:

- 1. Куліш, Костомаров, Максимович, Бодяньський ..... 50–20 тис. зн.*
- 2. Лазаревський, Гери [зел. чорн. Григорович В.]. ..... 7–10 тис. зн.*
- 3. Косарев, Бутаков ..... 4–5 тис. зн.*
- 4. Випадкові знайомі ..... від кількох рядків до 2 тис. зн.*

6. Біографії писатимуться на підставі періоджерел, а якщо можна буде, то й використовуватимуться нові архівні матеріали.

Біографії треба подати не пізніше 15 липня ¹¹

Усі співробітники «Словника» мусять дотримуватися зазначених тут принципів, а також керуватися вказівками кабінету біографії щодо кожного Шевченкового знайомого зокрема.

Редколегія

До участі в написанні біографій Шевченкових знайомих було залучено фахівців, у творчому доробку яких були праці, присвячені вивченню різних аспектів життя, творчості Т. Г. Шевченка. Запрошення до участі отримав академік ВУАН О. П. Новицький. Його авторитет як знавця мистецької спадщини Т. Шевченка був незаперечним [4, с. 45–58]. Дослідження та популяризація мистецької спадщини Т. Г. Шевченка були предметом постійної зацікавленості О. П. Новицького [36–40]. Разом із С. О. Єфремовим він брав участь у підготовці восьмого тому повного академічного видання творів Т. Г. Шевченка. О. П. Новицькому як одному з авторів біографічних довідок видання було запропоновано в червні 1930 р. «опрацювати» біографії В. І. Григоровича ¹² [8, ф. 279, № 161], Д. В. Григоровича ¹³, М. Ф. Каменської [8, ф. 279, № 162] ^{14,15}. Про подальшу долю проекту нам невідомо.

«Словник українських письменників» М. А. Плевако – один з найвідоміших невиданих словників 30-х років ХХ століття. В 1926–1933 роках М. Плевако очолював Кабінет бібліографії в Інституті Тараса Шевченка у

¹¹ 15 липня – зеленими чорнилами.

¹² Віктор Іванович Григорович (1815–1876) – рос. славіст, палеограф, педагог, член-кореспондент Петербурзької АН.

¹³ Дмитро Васильович Григорович (19 марта (1822–1900) – рос. письменник.

¹⁴ До «Шевченківського словника», виданого у 1976 р., увійшов лише Д. В. Григорович (31.03.1822– 03.01.1900) [56, с. 170].

¹⁵ Каменская Марья Федоровна – дочь графа Ф. П. Толстого (1817–1898) – рос. письменниця.

Харкові (нині Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України) [11, с. 547]. Раніше він працював на посаді професора історії української літератури мовно-літературному відділу факпрофосу¹⁶ Харківського ІНО та очолював аналогічну секцію при Науково-дослідній кафедрі літературознавства, в 1920-х – на початку 1930-х років був членом бібліографічної комісії ВУАН. Автор чисельних праць про класиків української літератури – Т. Шевченка, Г. Квітку-Основьяненка, М. Шашкевича, Б. Грінченка, підручників (читанок), «Хрестоматії нової української літератури», що містила біографії і бібліографії 75 українських письменників дореволюційного часу¹⁷ (1923) [44], видавець, редактор, коментатор, упорядник багатьох збірників, упорядник бібліографічних видань.

Наприкінці 1923 р. з ініціативи М. А. Плевако розпочалося укладання національного біобібліографічного словника українських письменників. Словник, за задумом автора, мав відтворити певну і реальну картину історичного розвитку української літератури; дати по змозі «всі характерні для даної епохи й для даної групи письменників» твори. Кожен письменник мав постати перед читачем «з усіма своїми особливостями й класово-ідеологічними рисами», незалежно від того, хто він за своїм соціальним становищем та ідейними переконаннями [5, с. 30–32].

В основу формування Словника були покладені біобібліографічні матеріали і картотека, підготовлені М. А. Плевако для двох випусків «Хрестоматії нової української літератури». Для збору сучасного на той час біобібліографічного матеріалу, було використано анкетування, розіслано близько 3000 анкет і одержано велику кількість власноручних відповідей тодішніх літераторів. Анкети надійшли від В. І. Алешка, Х. О. Алчевської, М. В. Андрушенка, О. П. Арбатова, В. І. Атаманюка, О. Бабія, М. П. Бажана та ін.

Договір на видання Словника українських письменників М. А. Плевако склав з ДВОУ¹⁸ в 1928 р. В цьому видавництві в 1928 р. вийшов біобібліографічний покажчик «Десять років української літератури (1917–1927)» А. Лейтеса і М. Яшека [20, с. 53–71]. Зазначимо, що період після Х з'їзду КП(б)У (листопад–грудень 1927) був сприятливий у житті діячів науки і культури. Народному комісаріатові освіти було надано право брати

¹⁶ Факультет професійної освіти Харківського Інституту народної освіти.

¹⁷ У 1923 р. вийшов 2-й том (45 імен), у 1926 р. – 1-й том (30 імен).

¹⁸ Державне видавниче об'єднання УСРР.

активну участь у літературному житті країни. Через цю установу держава виділяла кошти на видання творів, заохочувала літературні проекти й оголошувала конкурси на праці, твори з нагоди річниць Жовтневої революції. Завдяки зазначеним обставинам стало можливим видання двох із запланованих до видання томів «Десяти років української літератури».

За договором із ДВОУ підготовлений матеріал мав поступити від автора-укладача М. А. Плевако до видавництва на початок 1931 р. За його ініціативою договір було розірвано і розпочато переговори із створеним в осені 1930 р. Акціонерним видавництвом УРЕ. Причина невиконання договору у зазначений термін з боку М. Плевако пояснювався додатковими умовами, зокрема додання інформації щодо закордонних українських письменників та письменників з територій, заселених українцями; додання вичерпного бібліографічного матеріалу, розміщеного в систематичному покажчику; уміщення автобіографій колишніх та сучасних українських письменників, а також стислих біографічних відомостей. Словник передбачалося видати обсягом 200 авторських аркушів в трьох томах протягом двох років.

На першому засіданні Правління УРЕ з цього питання було прийнято рішення запросити на засідання і дізнатися думку з цього приводу директора Інституту Тараса Шевченка – С. Пилипенка (Протокол № 22 від 21.03.1931) [8, ф. X, спр. 6289, с. 111]. Представник Інституту М. Яшек¹⁹, прибувши на засідання, зазначив важливість підготовки і видання в Україні Словника, якого Україна ніколи не мала (Протокол № 23 від 29.03.1931) [8, ф. X, спр. 6289, с. 116]. За пропозицією представників видавництва було створено комісію для опрацювання умов договору та плану підготовки Словника.

На наступному обговоренні Комісією разом з представниками видавництва розглядалися обсяги Словника в авторських аркушах, кількість та обсяги томів, встановлення терміну подання першого та другого томів, кількість бібліографічних карток (700 000 по 5 копійок за картку), розміри гонорару, роль і відповідальність, разом із автором, наявність візи Інституту Тараса Шевченка [8, ф. X, спр. 6289, с. 117].

¹⁹ М. Ф. Яшек разом з М. А. Плевакою у середині 20-х рр. працював в кабінеті бібліографії науково-дослідного Інституту літературознавства ім. Т. Шевченка в Харкові. Співукладач (разом із О. М. Лейтесом) біобібліографічного покажчика «Десять років української літератури. 1917–1927» (Х., 1928).

Договір на видання Словника українських письменників було підписано 30 березня 1931 р. За умовами договору Словник будувався за абетковим принципом. До Словника включалися українські письменники за весь час існування української літератури від найдавніших часів до сьогодення. Кожна стаття повинна була містити короткі біографічні відомості про особу та повну бібліографію, упорядковану «за ознаками систематичності». Бібліографічна частина повинна подаватися на картках. Довідки супроводжуються ілюстраціями. Обсяг двох томів не повинен перевищувати 150 авторських аркушів. Термін подачі томів – 1.06.1932 р. і грудень 1932 р. Передбачалося видати Словник накладом 10 000 тисяч при вартості тому 6 карбованців. Рукопис (з візою Інституту) приймається Правлінням УРЕ. Автор отримує 25 % авансу від договірної суми, а решту – по остаточній подачі матеріалу. На договорі підписи автора і заступника голови правління, завідуючим видавничою частиною – Біленьким [8, ф. X, спр. 6289, с. 119]. Очевидно, матеріал у встановлений термін до видавництва не поступив. В архіві не збереглося цілісного рукопису Словника українських письменників. Він представлений лише матеріалами, анкетами, біобібліографічними матеріалами та картотекою.

У свої споминах Г. Костюк, на той час аспірант ІТШ, пише, що задум Словника впливав із «Хрестоматії нової української літератури». Праця з підготовки хрестоматії, наукова та дослідницька праця, робота над циклом лекцій підштовхнули вченого «на створення науково-опрацьованного біобібліографічного словника українських письменників», якого українська література ще не мала. У спогадах про М. Плевака, Г. Костюк пише, що його вразили «... кілька полиць, заповнених десятками тисяч карток – багаторічний, кропіткий і самовідданий труд проф. Плевака до плянового ним багатотомного біобібліографічного словника українських письменників». Ці враження Г. Костюка [11, с. 532], величезна повага до задуму і титанічної праці митця знайшли втілення через багато років в збірнику на пошану М. А. Плевака – «Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали» [17, с. 334]. Матеріали до нього, основні історико-літературні праці та деякі біобібліографічні матеріали Г. Костюк, за допомогою брата – П. А. Плевака, збирав в славістичному відділі Публічної бібліотеки Нью-Йорку, в бібліотеці Колумбійського університету, бібліотеці Конгресу у Вашингтоні. Праця вийшла коштом брата – Петра Антоновича Плевака [43]. Автобіографії і біобібліографічні матеріали до словника зберігаються у Інституті рукопису НБУВ [41, с. 424–429], Центральному державному

архіві-музеї літератури і мистецтва України [55, с. 20–21, 32], Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [47, с. 232]. Починаючи з 1995 р., деякі біографічні та автобіографічні матеріали, зібрані М. А. Плевака для словника, були надруковані у журналі «Слово і час» (1995, № 4; 1996, № 6; 1997, № 2; 2000, № 1).

Відомості щодо словника «За 400 літ» М. М. Биковця в історіографії досить обмежені²⁰ [51, с. 162]. На початку ХХІ століття про М. М. Биковця з'явилися статті в довідкових виданнях [28, с. 31–32; 29, с. 599; 49, с. 65] короткі нариси [10; 18; 23; 48]. Деяка біографічна інформація була нами знайдена в споминах сучасників – Д. Гуменної [53] В. Минка [26], В. Сокіла [52], В. Куліша [19], Н. Дукиної [6].

Відомості щодо задуму з боку М. Биковця підготувати український біографічний словник та роботи з його підготовки зосереджені переважно в спогадах сучасників. З початку 30-х років минулого століття М. М. Биковець жив в домі письменників «Слово» (Харків) в першому під'їзді на четвертому поверсі у квартирі № 14. В. Куліш, син драматурга М. Г. Куліша, якому на той час було 17 років, згадував М. М. Биковця як «милу людину, якого по-приятельськи в будинку називали «Миша»... Миша був відомий не з своєї літературної творчості, а з того, що був директором бібліотеки ім. Василя Блакитного [в Будинку літератури] на Каплунівській вулиці, [4]²¹. Це була невелика, але чудова бібліотека, в якій були зібрані уникати світової літератури, тут були майже всі, а може й усі переклади

²⁰ *Биковець Михайло Миколайович* (псевд. і крипт.: М. Б., М. Б-ц, Мих. Бик., М. Марусин, Мих. Марусин; 1894, с. Бірки, нині Зіньківського р-ну Полтавської обл. – 23.10.1937, Харків) – письменник, критик, журналіст, громадський діяч. Б. закінчив Миргородську гімназію, вчителював, працював у Чернігівському педінституті. На початку 20-х рр. працював в просвітницьких організаціях та відділах народної освіти Миргорода, Зінкова, Полтави, розпочав журналістську і літературну діяльність (в журналах «Червоні квіти», «Червоний шлях», «Шлях освіти», «Знання» тощо). В Харківський період Б. – один із засновників Спільки селянських письменників «Плуг», в якій очолював секцію дитячої літератури, секретар журналу «Плужанин». Останнє місце праці – Бюро обслуговування письменників (БОП), яке створив і очолював. Заарештований 24.08.1937 р. за звинуваченням у «приналежності до антирадянської української націоналістичної терористичної організації». Відповідно до цих звинувачень сесія Військової колегії Верховного суду СРСР 23 жовтня 1937 засуджено до розстрілу.

²¹ За іншими даними директором бібліотеки був Василь Мисик.

на українську мову Дякуючи Биковцеві ми, діти у шкільному віці, користувалися цією бібліотекою дуже широко» [19].

Сусід по комунальній квартирі № 14 письменник Василь Сокіл згадував про М. М. Биковця: «Все свідоме життя «збирав і занотував відомості про діячів політичного, громадського, літературного, театрального життя України з давніх-давен і до останніх років. 1930 року на полицях його кабінету в квартирі № 14 будинку «Слово» до самої стелі тисячі карток стандартного статистичного типу) стояли картотеки на кожного українського діяча всіх епох. На всіх, незалежно від будь-яких обмежень. Це була унікальна біо-бібліографічна картотека – неоціненний скарб історії та культури України ... ніхто, крім мене, не знав, яку в цей час він проводив, без жодного забезпечення чи званих санкцій, науково-дослідну працю. Про неї я дізнався лише тоді, коли ми разом поселилися в «Слові» [52].

Нечисленні документи і спогади підтверджують цей факт, а також дозволяють простежити окремі етапи підготовки довідника та його долю.

З 1925 р. – М. М. Биковець був секретарем редакції журналу Спілки селянських письменників «Плуг» – «Плужанин», в якому вів змістовний відділ бібліографії, де знайомив читачів з цікавими новинами літературно-мистецького життя України, СРСР, всього світу. Брав активну участь в бібліографічних відділах журналів «Червоний шлях», «Нова книга», «Нова громада», «Радянська освіта», «Шлях освіти», «Селянська Україна», «Червона преса», «Сількор України», його статті і рецензії з'являються в газеті «Комуніст», «Вісті ВУЦВК», «Пролетар», «Селянська правда» тощо. Обраний бібліографічний напрям праці сприяв, без сумніву, збору біо-бібліографічного матеріалу, знайомству з літературним процесом в Україні та його представниками і перетворився в словник.

Об'єктивним фактом залишається підготовка М. М. Биковцем рукопису біографічного словника «За 400 літ», укладання та затвердження договору з Правлінням видавництва «Українська радянська енциклопедія» (Протокол № 32 від 9.07.1931) [8, ф. X, спр. 6307, арк. 138–139], внесення словника в план за назвою «За 400 літ» (Протокол № 31 від 02.07.1931) [8, ф. X, спр. 6306, арк. 136. 137]. В жовтні цього ж року в видавництві було заслухано «рецензію тов. Приходька» на рукопис «За 400 літ» і роботу повернуто на доопрацювання у відповідності до зауважень з приміткою «Попередити тов. Биковця, що коли не переробить своєї роботи згідно з рецензією, то його роботу не буде прийнято» (Протокол № 37 від 14 жовтня 1931) [8, ф. X, спр. 6314, арк. 147–148]. Через місяць на черговому засіданні

видавництва УРЕ (Протокол № 40 від 8.12.1931) було заслухано лист М. М. Биковця та прийнято ухвалу, що «зауваження Т. Биковця подані в його листі до Управи УРЕ з приводу рецензії на його словник, вважати безпідставними і не відповідаючими дійсності». М. Биковцю в черговий раз було запропоновано виправити роботу у відповідності із зауваженнями «тов. Приходька», які редакція повністю поділяє. «В разі як він від цього відмовиться – анулювати договір із всіма передбаченими в договорі випадками» [8, ф. X, спр. 6317, арк. 153]. Зміст рецензії «тов. Приходька» в протоколах не розкривається. Але висновки редакції були сформульовані наступним чином: «робота в такому стані, як вона здана, політично шкідлива». 25 грудня у зв'язку з «рішучою відмовою» М. М. Биковця доопрацьовувати Словник, договір між Правлінням УРЕ і М. М. Биковцем було розірвано (Протокол № 42 від 25.12.1931) [8, ф. X, спр. 6320, арк. 157]. Розпочалася судова справа. М. М. Биковцю було запропоновано повернути аванс, що він отримав. М. М. Биковець ще мав надію на розв'язання судової справи на його користь.

Очевидно під час з'ясування стосунків з Правлінням видавництва УРЕ до М. М. Биковця надійшла пропозиція від Музею українських діячів²² передати до музею матеріали, які склали джерельну базу і основу для його словника діячів культури й мистецтва України за 400 літ», яку ми друкуємо повністю [8, ф. X, спр. 31393, арк. 69]. Лист містить інформацію про його лабораторію, склад біобібліографічного зібрання, методи опрацювання біографічного матеріалу (картки), наявність рукопису.

*До музею діячів науки й мистецтва
Всеукраїнської Академії Наук. м. Київ*

Шановні товариші.

Вашого листа в справі умов передачі від мене до музею різних моїх матеріалів, зокрема матеріалів – оригіналів листів, анкет і т. п. що до моєї праці коло словника діячів культури й мистецтва України за 400 літ, переданого мені проф. Д. П. Гордєєвим²³, я одержав і на нього дано таку відповідь:

²² Музей діячів науки і мистецтва України (Музей діячів українського мистецтва) діяв у 11.02.1924–13.02.1934 як установа в складі ВУАН.

²³ Гордєєв Дмитро Петрович (1889–1968) – мистецтвознавець, кавказознавець, археолог. Від 1930 – професор Харківського художнього інституту, викладач Ін-ту історії матеріальної культури.

1. Я згоджуюся передати зазначеному музеєві мої матеріали в справі відомості мого словника діячів культури й мистецтва України після того, як судова справа моя з видавництвом УРЕ буде розв'язана в певний бік, бо до того часу цілком можливо мені доведеться робити перевірки та зміни і доповнення з анкет і листів.

2. Так саме я згоджуюсь передати музеєві і моє листування з письменниками, діячами, але з умовою, що воно не буде оголошене, бо тії письменники і діячі ще живи, листування має здебільшого особистий характер. Це зможу зробити в січні 1933 року через т. Гордеєва.

3. На всякий випадок цим листом заповідаю Музеєві, в разі моєї смерті, коли не буде пізнішого мого іншого²⁴ розпорядження – заповіту щодо цього, одержати від моїх спадкоємців всі матеріали що стосуються мого рукопису «За 400 літ» словника діячів культури й мистецтва України – а саме – картки числом 8000 з біографічними відомостями, основні книги та довідники в цій же справі, листування, списки, оригінали і копії мого рукопису цього словника.

м. Харків. 7 грудня 1932 року

Буд. «Слово», кв. 14

Підпис: Мих Биковець²⁵

На жаль, нам невідомо як розвивалися подальші стосунки між М. Биковцем і видавництвом та як склалася доля матеріалів, зазначених у листі (картки, анкети тощо). На щастя, в фондах Інституту рукопису зберігається частина машинопису М. Биковця «За 400 літ»²⁶ та Протоколи засідань Правління УРЕ за 1931 р. [8, Ф. X, спр. 31 324–31 402], які разом дозволяють реконструювати події, пов'язані із виданням словника «За 400 літ» М. М. Биковця та ознайомитися з довідником.

²⁴ Слово «іншого» додано зверху над стрічкою.

²⁵ Підпис завірено печаткою: «Всеукраїнського Т-ва драматургів. Композиторів і Сценаристів». У лівому кутку знизу стоїть штамп: «Всеукомдрам», Харків, вул. Лібкнехта, № та запис: «Підпис тов. Биковця М. М., співробітник Всеукомдрама свідчиться» (підпис: секретар І. Сенченко). [І. Сенченко – Іван Юхимович Сенченко (1901–1975) – укр. письменник].

²⁶ Частина 3 (Д–Й), стор. 340–496. (Й. Давиденко – В. Йосипчук). Обсяг 8 друк. арк. [8, Ф. X, спр. 4864]; Частина 7 (П, Р), стор. 950–1093. (І. Павленко – П. Т. Рябошапка). Обсяг 7 друк. арк. [8, Ф. X, спр. 4865]; Частина 8 (С), стор. 094–1222 (Лев Радіонович Сабін – Г. Сьогобічний). Обсяг 6 S друк. арк. [8, Ф. X, спр. 4866]; Частина 9 (Т, У, Ф, Х), стор. 1223–1319 (О. Я. Таїров – Г. Хоткевич). Обсяг – 1 S друк. арк. [8, Ф. X, спр. 4867]; Частина 10 (Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я), стор. 1320–1452 (Ю. Цвітковський – Яшуржинський). Обсяг – 6 S друк. арк. [8, Ф. X, спр. 4868].

На обкладинці кожної з п'яти частин рукопису проставлено порядковий номер та літери, біографічні довідки, що поєднані під зазначеним номером, номер першої і останньої сторінки, обсяг в друкованих аркушах кожної теки та відбиток власної печатки на кожній: «Мих. Биковець, Харків, 12, буд. «Слово», кв. 14». В архіві відсутні матеріали на літери А–Г та К–О (частини 1, 2, 4–6). Маємо припущення, що майже ця частина рукопису, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ є частиною рукопису словника «За 400 літ», поданого до видавництва УРЕ. На останній сторінці останньої частини рукопису [8. ф. X, спр. 4868] є запис, очевидно, зроблений рукою редактора видавництва:

1452 сторінок

452 стор. : 20 = 72 S др. арк.

25.IX.1931

Дата «25.09.1931» відповідає часу подання рукопису до Правління УРЕ і процесу взаємостосунків автора з видавництвом. Зазначимо, що в комплекті з цими справами знаходиться папка з матеріалами на літеру А [8, ф. X, спр. 4863], що має відношення до першої української універсальної енциклопедії (УРЕ). Справа має загальний заголовок «Из Архива Акад. наук УРСР, фонд УРЕ». В неї містяться матеріали біографічного блоку на літеру А першого тому УРЕ з датами редакційного опрацювання, остання дата – жовтень 1934 р. [21, с. 41–52].

Для характеристики матеріалу, що увійшов до словника діячів культури й мистецтва України «За 400 літ», підготовленого М. М. Биковцем, ми обрали частину «8» (літера С) [8, ф. X, спр. 4866]. На першому листі знизу, вона ж обкладинка, є відбиток печатки: «Мих. Биковець, Харків, 12, буд. «Слово», кв. 14», «№ 1094–1222 (132 с.)»²⁷; «Обсяг 6 S», літера «С»²⁸, цифра «8»²⁹. До окремих статей в середині машинопису прикріплені смужки паперу із додатками до статей.

Як приклад розглянемо найбільшу за кількістю сторінок теку на літеру «С», в якій розміщено біографічні довідки на 330 осіб (Лев Радіонович Сабін – Г. Сьогобічний). Заголовки статей підкреслено червоним олівцем. Правки по тексту зроблено чорнилами зеленого та бузкового кольорів. Склад персоналії за дефініціями досить різноманітний. До словника були

²⁷ Нумерація сторінок.

²⁸ Буква «С» зазначає біографічні довідки на літеру С.

²⁹ Цифра «8» зазначає номер папки.

включені: артисти, драматурги, музичні, музично-педагогічні діячі, мистецтвознавці, художники, графіки, скульптори, архітектори, іконописці, музейники, письменники, духовні письменники, полемісти, публіцисти, журналісти, редактори, критики, цензори, драматурги, літературознавці, бібліографи, меценати (капіталісти), історики, фольклористи, біографи. А також народники, революціонери, педагоги, ґрунтознавці, природознавці, адвокати, хіміки тощо. За територіальним принципом до словника увійшли особи, що проживали на території України, на Західноукраїнських землях, в Росії. В процентному відношенні переважають діячі XIX століття.

До словника було включено статті як про померлих, так і про живих діячів. Схема статті виглядає наступним чином: прізвище, ім'я та ім'я по батькові, дата і місце народження, соціальне походження (син попа, з дворянського роду, польський шляхтич, мав маєтки тощо), віросповідання, освіта, праці. Вказується належність до політичних партій (есер, член партії більшовиків, РУП, Галичини, соціал-демократ тощо). Стаття закінчується відомостями щодо дати і місця смерті та про цвинтар, де похована особа.

Біографічні довідки написані у довільній формі. Кожна довідка супроводжується досить обмеженими бібліографічними посиланнями на друковану інформацію про особу та її праці (Павл. ст. 188; Киев, т. 2, ст. 325; Барвін., ст. 37). Перелічимо лише найбільш часто повторювані джерела: «Русский биографический словарь», «Энциклопедический словарь Гранат», «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона», словники І. Ф. Павловського, «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Святого Владимира (1834–1884)» (1884), «Киевская старина», «Літопис Революції»³⁰, «Записки НТШ», «Літературно-науковий вісник», праця М. Плевако «Хрестоматія нової української літератури» (1-й том), біобібліографічний покажчик «Десять років української літератури. 1917–1927» Лейтеса і М. Яшека, «Матеріали до словника українських граверів» П. М. Попова (1926), журнали «Былое»,

³⁰ Часопис Істпарта ЦК КП(б)У. Видавався в Харкові (1922–33) російською (1922–27), російською та українською (1928–1929), українською (1930–33) мовами. В 1922–29 – орган Істпарту ЦК КП(б)У, в 1930–33 – Інституту історії партії і Жовтневої революції в Україні. Часопис публікував документальні матеріали, спогади з історії виникнення і діяльності РСДРП і КП(б)У, історії революційного руху, Лютневої і Жовтневої революцій, Громадянської війни, біографічні матеріали щодо героїв революції тощо.

«Україна», «За 100 літ», «Всесвіт», «Червоний шлях», «Комуніст України», «Огонек», «Кнігарь» тощо, записки українських губернських наукових товариств, збірник «Писатели (под ред. В. Лидина», М., 1926), «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (Н. И. Петров, 1884), Малороссийский родословник В. Л. Модзалевського (Т. 1–4, 1908–1914), «Украинская культура. Краткая история культурной жизни украинского народа» І. Огієнка (1918), Спомини Д. Дорошенка, Є. Чикаленка, праці М. Ф. Комарова, М. С. Возняка тощо за часом датуються 1931 р. Багато посилань на українські джерела. Особливо слід відзначити посилання на листи з автобіографічними відомостями, які отримував автор від сучасників. Вони датуються, переважно, 1931 р. Статті різні за розміром – від трьох рядків (Сулима, Микола – укр. мовознавець; Стрілковський, Олекса Іванович – укр. рос. художник. Народ. 1819. Пом. Після 1857 р.) до сторінки і більше. Мова – українська. Стиль викладення – вільний³¹. Бібліографічний опис мінімальний.

Наведемо кілька біографічних статей, що містяться в рукописі М. М. Биковця.

Свідницький Анатоль Патрикейович (1834–1871), письменник (автор «Люборацькі»). «Про його багато хто знав і навіть через 14 років по смерті С-кого Драгоманів запитував Франка, що знав обох братів Свідницьких, з яких Ісає був студентом, написав доноса в Одесі 1866 р. на українофілів, та такого дурного, що начальство пошкодувало 25 крб. за донос. Про А. Драгоманов знав, що написав кілька етнографічних статтів в «Основі» жив пісню, почав птити і з глузду сходитв». Вчителював на Поділлі. З матеріалів Ф. Марушевського бачимо, що служба в археологічній комісії задавала 514 крб. на рік. З горя С. рішив стати попом, поїхав до Кам'янецького архієрея, але тій відмовив в посаді попа [8, ф. X, спр. 4866, с. 1114].

Семенів Дем'ян Захарійович, письменник. Народився у робочій сем'ї, служив на заводі, учився лише 4 роки та був 2 місяці на міжокружних курсах пропагандистів. 1921 вступив добровольцем до Червоної Армії, учився в музкоманді. На заводі був секретарем заводського колективу комсомолу, агітпропом, викладав на курсах підготовки до Вищив, у ФЗУ, партиколах. Після комсомолу перейшов до КП (в 1926). Літ. працю почав в 1929. Відповідний секретар ВУСПП «Забой» [8, ф. X, спр. 4866, С. 1119].

³¹ Наприклад: «алкоголь не давав змоги вийти на шлях, діячів з босяками, писав картинки в перервах між п'яцтвом» (Л. І. Соломаткин), «Був гарним промовцем, педагогом, оживив навчання древних мов в університеті» (П. О. Сохацький).

Сембай Іван – американський західно-український громадський діяч. Народився у Злочівському пов. (Галичина) у селянській родині, має років 40. Працював політробітником у Червоній Армії. Писав статті в «Українських робітничих вістях», член комуністичної партії Канади, громадсько-культурний діяч.

Літ.: Відомості М. Ірчана (стор. 1118). [8, ф. X, спр. 4866, с. 1118].

Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна – письменниця.

Брала активну участь в революції 1917. З 1926–1929 – член центру контр-революційної організації СВУ, організувала літературну групу СВУ і вербувала в члени організації нових членів. На судовому процесі СВУ в Харкові 1930 засуджена на 5 років суворой ізоляції.

Літ.: Кому., 1930, квітень. (стор. 1190)³² [8, ф. X, спр. 4866, с. 1130].

Наведені приклади схиляють до думки про те, що претензії видавництва до автора щодо рівня підготовлених матеріалів в цілому були слушні. Наявні незавершеність довідок, відсутність системи подання матеріалу, недосконалість бібліографії. Поряд із цим, наявність в матеріалах до довідника інформації щодо осіб, соціальний стан, партійна належність та ідеологічна спрямованість діяльності яких не відповідали панівним на той час ідеологічним поглядам та директивам, зумовили сумну долю цього рукопису та трагічну – його автора Михайла Биковця. Його було страчено у жовтні 1937 року разом із Мйком Йогансенем, Михайлом Семенком та іншими українськими письменниками.

На нашу думку, коротка інформація щодо біографічних довідників, над якими працювали науковці двох столиць в зазначений термін, ще не вичерпана. Лист О. Ф. Федоровського³³, на той час представника Комітету Охорони пам'яток (Харків) від 18.11.1917 р. [32], до С. С. Гамченка³⁴ (Київ),

³² Згідно з вироком особливого складу Верховного Суду УСРР від 19.0.1930 р., Л. М. Старицьку-Черняхівську (1968–1941) звинувачено в тому, що вона: «а) у період 1926–1929 років була членом центру СВУ і провадила керівну організаційну діяльність, згідно з програмою і завданням організації; б) здійснювала зв'язок центру СВУ з представниками деяких чужоземних капіталістичних держав...». Реабілітована у 1989 р.

³³ *Федоровський Олександр Семенович* (1885–1939) – геолог, палеонтолог, археолог. В другій половині 20-х років працював на кафедрі антропології і географії ХІНО. 1927 приймав участь в роботі археологічній експедиції в районі будівництва Дніпрогесу, очолював в Секції археології та мистецтва історико-етнологічний відділ Всеукраїнської асоціації сходознавства (1926–1927).

³⁴ *Гамченко Сергій Свиридович* (1860–1932) – військовик, археолог. В 1926–1928 рр. дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК, 1928),

на той час керівника Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН підтверджує наше припущення і містить інформацію щодо збирання відомостей та адресів щодо археологів (зібрано 400 карток), які працюють, для майбутнього **Покажчика фахівців з археології та суміжних галузей знань**.

Серед документів особового фонду О. Т. Дзбановського (1870–1938)³⁵, засновника та завідуючого музичним відділом ВБУ³⁶ (1928–1938) зберігаються зошити з виписками щодо біографій музичних діячів [8, ф. 67]. Не виключно, що ці матеріали науковець збирав як джерельну базу для музичного біографічного словника.

У контексті розвитку довідкової справи в 1920–1930-х років слід згадати Комісію УАН – ВУАН для укладання універсального «Енциклопедичного словника».

Всеукраїнська академія наук ініціювала також підготовку українського енциклопедичного словника і створила Комісію для складання універсального «Енциклопедичного словника», присвяченого «виключно Україні» у 25 томах. Комісію «Енциклопедичного словника» утворили при Спільному зібранні Української академії наук у 1920 р. На думку її ініціаторів, російські енциклопедичні словники виявились «не пристосованими до нової дійсності», не задовольняли потреб сучасності й залишилися «перестарілими, чистими анахронізмами» [13, с. 258]. Новий «Енциклопедичний словник» планувалося створити як українознавчий науковий довідник теоретичного і практичного спрямування, призначений для найширших кіл читачів.

Виходячи із мети і завдань, до його підготовки було залучено представників від всіх наукових напрямів. «Енциклопедичний словник» планувався як наукове видання теоретичного і практичного спрямування. Головою Комісії було призначено П. Я. Стебницького, керівником – П. С. Синицького, секретарем – С. П. Пастернака. Членами Комісії від Академії було обрано академіків А. Ю. Кримського (також редактор відділу

дійсний член Трипільської комісії ВУАК та комісії по дослідженню великокняжого Києва, віце-президент Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (1928) і керівник його археологічного відділу (1927).

³⁵ *Дзбановський Олександр Тихонович* (1870–1938) – композитор, музичний критик, педагог, співак. 1921–1928 – член-секретар Вищого музичного комітету, один з засновників та інспектор Харківського театру опери та балету.

³⁶ Нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

філології), М. П. Василенка (відділ історії), В. І. Липського. Редакторами відділів було призначено академіків Р. М. Орженецького (економічні науки), А. М. Лободу (література), В. О. Плотникова (фізико-математичні науки), П. А. Тутковського (геологія), О. В. Фоміна (біологія), Ф. І. Шмідта (мистецтво); професорів О. М. Гілярова (філософія), В. І. Синайського (соціальні науки), О. П. Котельникова (прикладні науки), О. І. Сенкевича, (медицина), В. О. Кістяківського, М. І. Лучицького (географія). Керівником позачергового тому «Україна», що охоплював би все «життя України з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах» [13, с. 285] було призначено академіка С. О. Єфремова. Роботу з підготовки енциклопедичного словника планувалося виконати за два роки [13, с. 299]. Задуманий том «Україна» не мав аналогів ані в закордонній, ані в вітчизняній видавничій практиці. Він міг стати своєрідною енциклопедією українознавства. Цей задум певною мірою було реалізовано в «Українській загальній енциклопедії» у 1930–1935 рр.

В листі невідомого секретаря УАН академіка А. Ю. Кримського до В. І. Вернадського від 24.04.1921 р. йдеться про хід роботи та її важливість: «... Посувається в нас Енциклопедичний словник. Всі наукові київські сили беруть в ньому участь. Сподіваємося, що цей Енциклопедичний словник Академії наук матиме першорядне історичне значення, б в ньому одбивається сучасність з її новими формами» [1]. У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігається відповідь В. І. Вернадського на цей лист (11.05.1921, Петроград): «... Ідея Енциклопедичного словника дуже гарна – тільки би було досить наукових сил. Мені тільки не ясно, який буде його зміст – як Брокгауза або менший?» [8, ф. І, спр. 22767, арк. 1].

За короткий час роботи Комісії було підготовлено реєстри потрібних статей. Але 1921–1922 р. стали складними у житті країни і її головної наукової установи. Комісія в цей час майже не працювала, передусім, через повну відсутність коштів на оплату статей [13, с. 334] і у 1922 р. вона припинила роботу. Частково ж поновила роботу на короткий термін у травні 1926 р.

В 1929 р. ще існував суспільний інтерес щодо «Енциклопедичного словника». В короткій замітці «За українську енциклопедію» в «Бюлетені Державного видавництва України» йшлося про необхідність об'єднання зусиль всіх видавництв для підготовки видання, бо «БСЭ цілком натурально задовольняти українських потреб не може. Те що вона видає про українських діячів нічого не варто... Нова «Литературная энциклопедия»

що перший її том вийшов недавно, вважає мабуть українських письменників за таку дурницю, що їх не варто вміщувати поруч калмицьких та тюркських письменників» [15, с. 21].

Остаточо Комісія згорнула свою діяльність у 1930 р. Джерела інформації про діяльність Комісії обмежені, а місцезнаходження її матеріалів і її напрацювань невідоме. В той же час діяльність Комісії не була марною. Головна ідея – презентувати якомога ширше Україну знайшла розвиток у галузевих довідниках, зокрема «Енциклопедії сільського господарства» (К., 1927; гол. ред. А. Терниченко), «Короткій банківській і комерційній енциклопедії» (Х., 1926; гол. ред. Ю. Ясницький).

Розвиток окремих напрямів довідкової біографіки в Україні був ініційований радянськими й партійними структурами. Серед тих ініціатив – всесоюзний проект з підготовки великого біографічного словника діячів революційних рухів в Росії, підготовку якого очолив Істпарт та його республіканські відділення³⁷. На цей напрям діяльності Всеукраїнського Істпарту звернув увагу В. І. Попик [45]. В плані наукових робіт Істпарту значне місце відводилося публікаціям біографічного характеру, перш за все через «Літопис революції»³⁸. Основний масив біографічної інформації щодо пересічних революціонерів передбачалося пропагандувати через біографічні довідники. Впродовж свого існування Біографічна комісія підтримувала тісні зв'язки із Істпартом на рівні обміну книгами, копіями біографічних матеріалів.

На нашу думку, діяльність ще однієї академічної Комісії після 1930 року була спрямована на співпрацю і виконання завдань Істпарту. Комісія для дослідів над історією громадсько-політичних течій на Україні (Комісія для вивчення революційних рухів на Україні, Комісія реврухів) була створена на Спільному зібранні 9.05.1921 р. під головуванням С. О. Єфремова, постійними членами комісії були В. В. Маяковский, П. Я. Стебницький, О. Ю. Гермайзе [13, с. 469]. У зв'язку з реорганізацією ВУАН цю Комісію

³⁷ Істпарт – Комісія для збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії Російської комуністичної партії, заснована в Москві в 1920 р. За постановою ВУЦВК 6.04.1921 р. у Харкові розпочав роботу Всеукраїнський Істпарт, який з березня 1922 було підпорядковано ЦК КП(б)У. 1929 реорганізований в Ін-т історії партії і Жовтневої революції.

³⁸ «Літопис революції» – журнал Істпарту ЦК КП(б) України. Видавався в Харкові в 1922–1933 (1922–1927 – російською; 1928–1929 – російською та українською; 1930–33 – українською мовами).

в 1930 році перетворено на Комісію для вивчення революційних рухів на Україні та змінено її тематику [8. ф. X, спр. 6943–6949].

У ці самі роки поновилася традиція підготовки бібліографічних і біобібліографічних довідників діячів окремих галузей та установ [22, с. 31–34], зокрема Української академії наук через «Матеріали до обрання нових академіків ВУАН» [25]. Життєписи та реєстри наукових праць друкувалися в офіційних виданнях УАН – ВУАК. Одними з перших в 1919 р. були надруковані відомості щодо Ф. Л. Ернста, Н. І. Мірзи-Авак'янц, В. О. Романовського, П. Я. Стебницького [42].

Аналогічні довідники, присвячені діячам науки видавалися в Росії. Цією проблемою займалася комісія, що існувала в складі Російської Академії наук [30; 31]. З 1919 р. Бюро по обліку наукових, літературних і суспільних сил в Росії було приєднано до Книжкової палати (в наступному – Інститут книгознавства). Анкета, яку розробили в цьому Бюро, була поширена в УАН. Вона стала предметом обговорення на засіданнях Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України. В 1919 р. анкета була перекладена українською мовою [20]. В архіві Біографічної комісії зберігається значна кількість заповнених анкет.

Такі довідники закладали основи подальших загальних і спеціальних біобібліографічних праць, що відображали стан науки того часу. Такі завдання ставилися в той час, коли держава намагалася у той чи інший спосіб підтримати науковий потенціал країни.

У середині 20-х рр. XX ст. в Радянському Союзі зародилася ідея створення регіональних енциклопедій. Одним з факторів цього процесу дослідники визначають масштабну працю над «Малой советской энциклопедией»³⁹ й «Большой советской энциклопедией»⁴⁰. До 1930 р. було розгорнуто роботу з підготовки енциклопедій Сибіру, Закавказзя, Північного Кавказу, Середньої Азії, Уралу. Аналогічний проект передбачалося реалізувати в Криму [33]. Хоча на той час Крим не входив до складу УРСР, але в нових історичних умовах цей факт набуває суттєвого історіографічного значення. До його створення були причетні відомі українські науковці, серед яких – М. Л. Ернст [32], брат Ф. Л. Ернста, який

³⁹ 1928–1931 рр. у видавництві «Советская энциклопедия» була видана «Малая советская энциклопедия» (Т. 1–10).

⁴⁰ «Большая советская энциклопедия» (Т. 1–64, окремо – том СРСР, М.; 1926–1947).

підготував для енциклопедій цикл статей з давньої та середньовічної історії Криму. Джерельною базою для багатьох розділів і статей енциклопедії повинен був стати універсальний довідник «TAURICA» А. І. Маркевича [24].

7.10.1934 р. Кримський обком ВКП(б) прийняв рішення про підготовку багатотомних науково-довідкових видань «История народов Крыма» і «Советской энциклопедии Крыма». Видання останньої планувалося здійснити у 1938–1939 рр. Автор попереднього проекту видання – відомий кримський бібліограф В. В. Симоновський, керівник редколегії – завідувач відділу культури і пропаганди ленінізму Кримського обкому ВКП(б) Б. С. Ольховий. Метою і завданням видання визначалася систематизація археологічних пам'яток, предметів матеріально культури, історичних документів, документів історико-географічного і економічного характеру описів Криму, тобто матеріалів з історії Криму [35]. До праці було залучено наукові провідні інституції країни – ГАІМК⁴¹, інститути АН СРСР, АН УРСР тощо, укладено відповідні договори, складено кошторис, створено колектив науковців, розпочато укладання текстів розділів. Знищення у 1936–37 рр. цвіту кримської інтелігенції та науковців привело до забуття проектів [34].

В 1920–1930-ті рр. національно-культурні процеси, атмосфера відносної політичної свободи підготували підґрунтя для одного з найяскравіших періодів в історії української культури. Він виявився найнасиченішим культурологічними й українознавчими проектами з довідкової і довідкової біографіки, які ініціювала і до яких залучилася наукова еліта країни. Представлені вище довідники та пов'язані з ними творчі задуми й ініціативи науковців, дозволяють звернути увагу дослідників на цей період наукової творчості, що передував масовому терору в Радянській Україні, переглянути характеристику цього періоду з точки зору розвитку біографічної довідкової діяльності в країні і оцінити його.

Він пов'язаний з періодом відносного повільного розквіту в Україні культурної автономії, національного будівництва в літературі, мистецтві, культурі, науці, видавничій діяльності. Найпотужніші сили українського культурного та духовного життя були зосереджені в галузі літератури. Тому однією з особливостей біографічної довідкової справи в Україні у 20–30-ті роки була підготовка біобібліографічних довідників письменників та митців, на створення яких була спрямована діяльність різних установ та

⁴¹ ДАІМНК – Державна академія історії матеріальної культури, м. Ленінград (рос. – ГАИМК).

окремих авторів. Суттєва роль в цьому процесі належить Українській академії наук, у якій досить потужно було представлено різні напрями гуманітарних наук (42 дійсних члени УАН) та значна кількість комісії гуманітарного спрямування.

Одним з головних завдань, які висували української діячі, причетні до біографічного довідкового руху, це виведення української культури, літератури, музики з провінційного стану, ознайомлення широкою громадськістю, у тому числі – і іноземної, із багатомістовими здобутками української науки і культури. Науковці й особи, причетні до створення біографічних довідників, виступали в цьому процесі культуротворчою силою. Їх поєднували любов до України, належність до української інтелігенції, усвідомлення цивілізаційного самовизначення України, етнічної єдності, самобутності українського народу. Не випадково, в назвах довідників вперше в історії України ХХ століття присутнє визначення «Український».

Можна зробити висновок про існування двох центрів – Київського, представленого науковими силами УАН – ВУАН і Харківського, що знаходився під егідою Наркомосу УРСР, науковці яких брали участь в підготовці біографічних довідників, а також двох напрямів – біо-бібліографічного (Харків; М. А. Плевако, М. М. Биковець) і культурологічного (Київ; О. П. Новицький, Ф. Л. Ернст, П. О. Козицький і В. І. Кривусів).

Біографічні довідники, про які йдеться, є результатом індивідуальної (М. А. Плевако, М. М. Биковець), або колективної творчості (П. О. Козицький, В. І. Кривусів). «Словник українських письменників» М. А. Плевако є результатом багаторічної праці над «Хрестоматією нової української літератури», матеріали якої лягли в основу словника.

Аналіз словників М. М. Биковця, П. О. Козицького і В. І. Кривусіва, та підготовчі документи до інших довідників дозволяють зробити деякі висновки щодо методик їх підготовки. У відборі осіб до словників М. М. Биковця «За 400 літ», П. О. Кривицького і В. І. Кривусіва «Словник українських діячів музичного мистецтва», М. А. Плевако «Словника українських письменників», «Словника довідника українських музейників. Меценати України» наявна досить чітка світоглядна орієнтація на висвітлення українських діячів та їх доробки. У формуванні джерельної бази – це поширений метод анкетування при зборі матеріалу щодо сучасників, опрацювання і відбір біографічних відомостей із літератури

та занесення її на картки. В міру того, як закривався один проект, частина матеріалів передавалася до іншого колективу (структури). Це наочно видно на прикладі Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України. В її архіві зберігаються анкети та інші біографічні матеріали товариства «Час», М. А. Плевако.

Побудова статей здійснювалася за принципами, які були напрацьовані відомими довідковими виданнями того часу («Русский биографический словарь», «Энциклопедический словарь Гранат», «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона» тощо). Показовою є наявність і переважання у представлених довідниках української бібліографії. Щодо довідкових видань за участю Ф. Л. Ернста і О. П. Новицького, то слід підкреслити їх попередню участь у підготовці статей до провідних довідкових видань (О. П. Новицький – «Русский биографический словарь»), та участь у підготовці методичної частини до «Українського біографічного словника» в складі Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (Ф. Л. Ернст).

Задум створити «Українську енциклопедію», та «Советскую энциклопедию Крыма» не слід відривати від загального процесу. Проект підготовки «Української енциклопедії» передував спробі підготувати «Українську радянську енциклопедію» (1930–1934), але вже в інших історичних умовах. Цей задум вдалося реалізувати в «Українській загальній енциклопедії» (1930–1935), де окремим виданням було випущено том «Україна».

Рукописи виявлених біографічних довідників заслуговують на інтеграцію їхнього методичного та джерельного матеріалу до сучасного Національного українського біографічного архіву.

Долі біографічних довідкових видань 1920–1930-х років невідривні від долі їх творців і долі країни. Цей висновок досить конкретно сформулював один з представників тої когорти науковців – М. Міллер: «Під час згаданих вище реорганізацій археологічних установ та музеїв було репресоване також всіх без винятку інспекторів охорони пам'яток давньої архітектури та культури, бо ці пам'ятки демонстрували молодим поколінням стару високу українську культуру. ... Отже, ті національні пам'ятки ніби провадили мовчазну пропаганду проти советської культури. Треба було зробити так, щоб молоді покоління тих пам'яток не бачили й не знали; тому їх нищили» [27].

Список використаних джерел

1. Архів РАН. – Ф. 518. – оп. 3. – спр. 881. – арк. 1.
2. Білоконь С. Музей України (збірка П. Потоцького) : Дослідження і матеріали / С. І. Білоконь. – 3-тє вид. – К., 2006. – С. 49.
3. Білоконь С. І. Федір Ернст : невідома автобіографія 1930-х рр. / С. І. Білоконь // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Збірник статей. – К., 2008. – Вип. 35. – С. 173–195.
4. Бонь О. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність / О. Бонь. – К., 2004. – 219 с.
5. Буран В. Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941) : Біобібліографічний нарис : Видатні діячі української книги / В. Буран. – К., 1996. – Вип. 7. – 93 с.
6. Дужина Н. До дому, до «Слова», або хто, де, коли ? (Уривок з рукописної книги «На добрий спомин... (Повість про батька)») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://miranta.hut.ru/pg4_a2.php . – Назва з екрану.
7. Ернст Ф. Київські архітекти XVIII віку. / Ф. Ернст // Наше минуле. – 1918 (Липень-серпень). – Ч. 1. – С. 98–118; Окремо: К. : Друкарь, 1918.
8. ІР НБУВ.
9. ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України.
10. Марочко В. Інспектор «охорони дитинства Головоцвику» Михайло Биковець В. Марочко // В. Марочко, Х. Гьотц Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К. : Науковий світ, 2003. – С. 69–74.
11. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001 : Сторінки історії, 75. / Відп. ред. та упоряд. О. В. Мишанич – К. : Наукова думка, 2002. – 589 с.
12. Історія Академії наук України. 1918–1993 / За ред. Б. Є. Патона. – К. : Накова думк, 1994. – С. 31.
13. Історія Академії наук України. 1918–1923 : Документи і матеріали / Відп. ред. П. С. Сохань. – К. : Наукова думка, 1993. – 569 с.
14. Історія Національної академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали. / відп. ред. П. С. Сохань. – К., 1998. – 543 с.
15. Кирилюк Е. За українську енциклопедію / Е. Кирилюк // Бюлетень Державного Видавництва України. – 1929. – № 4–5 (квітень–травень). – С. 30.
16. Книгирь. – К. : Вид-во «Час», 1918, серпень. – Ч. 2.
17. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади / Г. Костюк. – Едмонд; Торонто, 1998. – Кн. 2. – С. 334.
18. «Край рідний в очах спалахне...» (пам'яті репресованих маловідомих письменників-полтавців) [Електронний ресурс] // Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеса Гончара. – Режим доступу : http://libgonchar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=166%3Aqq&catid=130&Itemid=27&lang=uk . – Назва з екрану.

19. Куліш В. Слово про будинок «Слово» / Куліш // газ. «Свобода», 30.12.2003.
20. Ляшко С. М. З досвіду анкетування Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України С. М. Ляшко // Наукові праці НБУВ. – К., 2001. – В. 7. – С. 278–280.
21. Ляшко С. М. Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.) : нариси історії / С. М. Ляшко – Запоріжжя : Дике Поле, 2006. – 85 с.
22. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття : історичні та теоретико-методичні засади / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 287 с.
23. Малик М. 115 років від дня народження письменника, критика, журналіста Биковця Михайла Миколайовича / М. Малик // Край. – 2009. – № 60 (квіт.). – С. 20.
24. Маркевич А. И. «TAURICA» : Опыт указателя книг и статей, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще А. И. Маркевич // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1894. – № 20. – С. 1–395; 1898. – № 28. – С. 92–185; 1902. – № 32/33. – С. 47–128.
25. Матеріали до біографій академіків. Характеристки кандидатів на академіків ВУАН, подані з доручення особливих комісій. – К. : Держтрест «Київ-Друк», [1929]. – 44 с.
26. Минко В. Під знаком Майка Йогансена / В. Минко // Речник української культури : Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах. – К. : Рада, 2003. – С. Т108.
27. Міллер М. Доля українських археологів під Советами / М. М. Міллер // Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою. – С. 118.
28. Мукомела О. Биковець М. М. / О. Г. Мукомела // Українська журналістика в іменах/За ред. М. М. Романюка: Матеріали до енциклопедичного словника. – Л., 1995. – Вип. 2. – С. 31–32.
29. Мукомела О. Г. Биковець Михайло Миколайович / О. Г. Мукомела // ЕСУ. – К., 2003. – Т. 2. – С. 599.
30. Наука в России: Справочный ежегодник. Данные к 1 января 1918 г. / Под наблюдением непремен. Секретаря РАН С. Ф. Ольденбурга. – Пг., 1925.
31. Наука и ее работники. – 1921. – № 4. – С. 45–71.
32. Науковий архів ІА НАН України, Ф. 3, № 52.
33. Непомнящий А. А. Из истории крымоведения тридцатых: проекты и их реализация / А. А. Непомнящий // Питания історії науки і техніки. – К., 2008. – № 3. – С. 57–64.
34. Непомнящий А. А. Неизвестный энциклопедический крымоведческий проект / А. А. Непомнящий // Треті Зарембівські читання: Матеріали Третіх Всеукраїнських Зарембівських читань «Українське пам'яткознавство: сучасні

проблеми та тенденції», присвячених 20-річчю Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, м. Київ, 23 травня 2011 р. – К., 2011. – С. 95–104.

35. *Непомнящий А.* Профессор Николай Эрнст: страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий. – К. : Издательский дом «Стилос», 2012. – С. 266.

36. *Новицький О. П.* Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка / О. П. Новицький // Сяйво. – 1914. – № 21. – С. 57–59

37. *Новицький О. П.* Примітки до академічного видання творів Т. Г. Шевченко / О. П. Новицький. – К., 1927. – Т. 4.

38. *Новицький О. П.* Примітки до малюнків «Шевченко та його доба» / О. П. Новицький. – К. : Держвидав, 1925. – К. : Держвидав, 1925. – Вип. 1. – С. 193–198; 1926. – Вип. 2. – С. 167–168; Вип. 3. – С. 196–199.

39. *Новицький О. П.* Шевченко та Гогарт // Шевченківський збірник. – Пг., 1914. – Т. 1. – С. 127–134.

40. *Новицький О. П.* Шевченко як маляр / О. П. Новицький. – Л. ; М. : НТШ, 1914. – 89 с.

41. Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник / Відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 2002. – С. 235–241.

42. Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праць до кінця 1919 року. – К., 1919. – С. 92–102.

43. *Плевако М. А.* Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали / ред., бібл. та примітки Г. О. Костюка. – Н-Йорк; Париж – 1961. – 808 с.

44. *Плевако М. А.* Хрестоматія нової української літератури / М. А. Плевако. – Т. 1: Перша пол. XIX ст.; Т. 2: Від початку 80-х років XIX ст. до останніх часів. – Х. : Кооп. В-во РУХ., 1923. – 528 с.

45. *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. / В. І. Попик // Українська біографістика : 36. наук. праць. – К., 2008. – С. 22–23.

46. Постійна комісія УАН – ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933 : Документи. Матеріали. Дослідження / авт.-уклад. С. М. Ляшко. – К., 2003. – 687 с.

47. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / Відп. ред. С. А. Гальченко, М. Г. Жулинський – К. : Вид. центр «Спадщина», 1999. – С. 232.

48. *П'ядик Ю.* Фотографія з багатьма невідомими / Ю. П'ядик // Вітчизна. – 1989. – № 1. – С. 198.

49. *Ротач П.* Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії / П. Ротач. – У 2 т. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – Кн. 1. – С. 65.

50. *Ротач О.* До історії священницького роду Кривусьових [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://orthodox.pl.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=98:krivusyovi&catid=43:propovidy&Itemid=57 – Назва з екрану.

51. *Сарана Ф. К.* Биковець Михайло Миколайович / Ф. К. Сарана // УЛЕ : Гол. ред. УРЕ імені М. П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 162.

52. *Сокіл В.* Здалека до близького (спогади, роздуми) / В. Сокіл. – Едмонт, 1987. – С. 88, 89.

53. *Сорока П.* Докія Гуменна : Літературний портрет / П. Сорока. – Тернопіль, 2003. – С. 449.

54. Український музей : збірник 1 [Репринтне перевидання 1927 року] / Гол. ред. ради С. П. Кролевец; вступна стаття С. І. Білоконя. – К. : Фенікс, 2007. – 478 с.

55. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: Путівник. – К., 2003.

56. Шевченківський словник : у 2 т. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1976. – Т. 1: А – Мол. – С. 170.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВУАК	–	Всеукраїнський археологічний комітет
ВУАН	–	Всеукраїнська академія наук
ІА НАН України	–	Інститут археології Академії наук України
ІМФЕ	–	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
СБУ	–	Служба безпеки України
УАН	–	Українська академія наук
ЦДАВО України	–	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАМЛ України	–	Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЦДІАУК	–	Центральний державний історичний архів України